

ки, що базується на принципах комплексного, пропорційного підходу у процесі стратегічного планування регіонального розвитку [1, 4, 6, 3].

Сьогодні важко навести приклади регіонів, які добре функціонують і забезпечують для населення сприятливі умови життя (винятком є м. Київ), яким вдалося досягти рівноваги між економічним розвитком і збереженням навколишнього середовища. Регіон майбутнього — це регіон, в якому досягнуто рівноваги між різними секторами економіки та видами діяльності, де забезпечено громадянські права й найкращі умови життя і повністю враховуються інтереси всіх тих, хто проживає і працює на його території.

Висновки. Регіональна політика охоплює систему цілей і задач органів державної влади щодо управління політичним, економічним і соціальним розвитком регіонів країни, враховує їх різноманітність і здійснюється із врахуванням політики регіонів. Державна регіональна політика повинна бути спрямована на забезпечення взаємодії регіонів, організацію їх співпраці, отримуючи при цьому максимальну користь від територіального розподілу і кооперації праці. Пріоритетами регіональної політики повинно стати подолання диспропорцій розвитку регіонів і забезпечення конкурентоспроможності їх економіки, масштабне впровадження інновацій та інвестицій у розвиток соціальної сфери регіонів для підвищення їх економічної привабливості та забезпечення добробуту населення, інтеграція регіональних ринків у міжнародний ринок капіталу, активізація міжрегіональної співпраці.

Література

1. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: моногр. / за ред. О. Є. Варналія. — К.: НІСД, 2007. — 820 с.

2. Василенко В. Н. Архитектура регионального экономического пространства / В. Н. Василенко. — Донецк: ИЗПИ НАН Украины, ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006. — 230 с.

3. Державне управління регіональним розвитком України: моногр. / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. — К.: НІСД, 2010. — 288 с.

4. Долишний М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети / М. І. Долишний; НАН України; Ін-т регіональних досліджень. — К.: Наукова думка, 2006. — 512 с.

5. Сонько С. П. Ринок і регіоналістика / С. П. Сонько, В. В. Кулішов, В. І. Мустафін. — К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. — 380 с.

6. Черевко О. В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України: моногр. / О. В. Черевко. — Черкаси: Брама-Україна, 2006. — 424 с.

7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М.: Наука, 1962. — 993 с.

8. Панова В. Парадигма «нового регіоналізму» в Європейському Союзі [Електронний ресурс] / В. Панова. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1022/>.

9. Концепція державної регіональної політики: затв. Указом Президента України № 341/2001 від 25 травня 2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

10. Osborn D. Reinventing Government How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector / D. Osborn, T. Gabler. — N. Y., 1993. — 441 p.

11. Лукша Н. Региональная политика Европейского Союза [Электронный ресурс] / Н. Лукша. — Режим доступу: <http://www.loukcha.com/stati-europe-15.html>.

Надійшла до редакції 09.02.2011 р.

УДК 332.122.009.12

О. І. Чічкань,

аспірант,

Інститут економіки промисловості
НАН України, м. Донецьк

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Функціонування регіону як самостійного економічного суб'єкту в конкурентному економічному просторі обумовлює необхідність постійної оцінки рівня конкурентоспроможності. Це актуалізує пи-

тання розробки методологічних основ оцінки конкурентоспроможності регіональних систем. Існування різних підходів до визначення конкурентоспроможності регіону та факторів, що його визна-

© О. І. Чічкань, 2011

чають, спричинило появу багатьох спроб кількісного аналізу цього показника. Так, аналізуючи підходи до оцінки конкурентоспроможності регіону, Ф. Клоцвог і І. Кушнікова вважають, що конкурентоспроможність регіону можна оцінювати за величиною його ресурсного потенціалу, під якою розуміється така величина кінцевого продукту або національного доходу, яку можна одержати при фактично наявних ресурсах регіону при максимально досягнутому рівні (у середньому по Росії) ефективності використання відповідних ресурсів [1]. С. Казанцев для оцінки конкурентоспроможності пропонує показники, які об'єднані в такі групи: економічний потенціал регіону, ресурсоемність ВРП, привабливість для населення, привабливість для бізнесу [2]. У роботі [3] представлено систему показників, які відображають економічний потенціал регіону, регіональну ефективність і конкурентні переваги. В. Василенко та О. Агафоненко виділяють такі групи показників, що характеризують конкурентні позиції регіону: природні ресурси, населення, засоби виробництва, наука та освіта, інформація (комунікаційні та транспортні системи) [4]. Таким чином, показник оцінки конкурентоспроможності регіону є комплексним показником. При цьому кожний автор виділяє різні групи. До тих, що найчастіше зустрічаються відносяться такі: показники рівня життя, інвестиційна привабливість регіону, система показників економічного потенціалу регіону, система показників регіональної ефективності, система показників конкурентних переваг.

На думку О. Татаркіна, «Принципально важко, що в сучасній економічній ситуації конкурентна боротьба все більше смещается в сторону создания и освоения знаний, что во многом определяет возрастающую роль государства» [5, с. 41]. Тобто найважливішими факторами підвищення конкурентоспроможності та економічного росту в постіндустріальній економіці є інформаційні й управлінські технології, кваліфікація людей, ринкова інфраструктура. Дані фактори деякою мірою враховані в методиці, розробленій Н. Лариною та А. Макаєвим для оцінки конкурентоспроможності регіонів Сибірського федерального округу. Відповідно до методики, описаної в роботі [6], розраховуються індекси поточної та стратегічної конкурентоспроможності. Індекс стратегічної конкурентоспроможності агрегує індекси інноваційності, зовнішньоекономічної діяльності й розвиненості інфраструктури й комунікаційних систем. Саме в цих індексах закладена спроба врахувати вплив постіндустріальних факторів конкурентоспроможності.

Огляд наукових публікацій, що присвячені цим дослідженням, свідчить про відсутність єдиного підходу до проблеми кількісної оцінки рівня конкурен-

тоспроможності регіону. Не сформовано єдину інформаційну базу дослідження — систему показників, що адекватно відображають процеси, які аналізуються, не визначено методологічну базу дослідження — систему методів, застосування яких дозволить отримати найбільш достовірні оцінки конкурентоспроможності. *Мета статті полягає у визначенні теоретичних основ для формування системи показників конкурентоспроможності регіону, обґрунтування необхідності такої оцінки на основі кожного з них, удосконалення методів оцінки конкурентоспроможності.*

Економічний розвиток України в сучасних умовах значною мірою залежить від мінеральних ресурсів і галузей, що на них безпосередньо базуються. Рис. 1 демонструє промислову спеціалізацію регіонів України: найбільшу питому вагу сировинної продукції у складі реалізованої промислової продукції мають Дніпропетровська (86,7%), Донецька (81,9%) та Луганська (85,6%) області. Слід відзначити, що в цілому по Україні цей показник становить 66,9%.

Основу сировинної продукції в Україні складає гірничо-металургійний комплекс, який останніми роками набув «самодостатньої ролі» [8, с. 9]. За цим формулюванням стоїть його потужне лобі у всіх ланках влади і високий рівень «партнерських» відносин з державою, за яких він регулярно отримує преференції. Рівень рентабельності та інвестиційна привабливість сировинних секторів економіки істотно перевищують відповідні показники у галузях, що виробляють продукцію з високим ступенем переробки. Таким чином склалася ситуація, за якої надприбутки в сировинному секторі притягують до них інвестиційні потоки і стримують тим самим розвиток високотехнологічних галузей та диверсифікацію економіки (табл. 1).

Вчені вважають інвестиційну «пастку» однією з головних загроз майбутнього періоду [10; 11]. Низький рівень інвестицій в економіку не дозволяє розраховувати на підвищення її конкурентоспроможності та подолання тенденцій деградації виробничо-технологічного апарату. З точки зору відтворення основного капіталу економіка є недоінвестованою, а з точки зору інвестиційної привабливості, попиту на інвестиційні ресурси вона виглядає переінвестованою, про що свідчить масштабний вивіз капіталу із країни. Слід погодитися з висновком А. Білоусова, що проблема полягає не у браку інвестиційних ресурсів (валових збережень), а у тому, що сфери вкладення капіталу є вузькими за причиною високих ризиків і низької капіталовіддачі [10, с. 7]. Необхідним є не тільки кількісне зростання інвестицій, але й зрушення у структурі їх розподілу на користь секторів, які забезпечують товарне покриття внутрішнього кінцевого попиту, підвищення інноваційного наповнення інвестицій, інакше зростання

Рис. 1. Розподіл за групами обсягів реалізованої продукції добувної та переробної промисловості у 2010 р. (у % до загального обсягу реалізованої продукції добувної та переробної промисловості у відповідному регіоні)¹ [7]

Таблиця 1. Структура інвестицій за видами промислової діяльності (складено автором за [9, с. 208])

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Промисловість	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна промисловість	31,0	25,3	22,4	22,5	23,1	19,2	18,9	21,9	24,1
Споживачі галузі*	17,2	21,4	22,2	19,1	19,7	19,4	19,1	17,7	18,7
Щиральні галузі**	26,9	26,5	27,3	31,0	36,9	38,7	41,2	36,6	35,8
Машинобудування	6,9	6,8	8,3	8,1	6,4	8,2	8,3	8,1	6,2
Інші галузі промисловості	0,9	1,2	1,3	1,0	0,9	1,0	1,1	1,5	0,5
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	17,1	19,0	18,0	18,4	12,9	13,6	11,5	14,2	14,6

* Легка та харчова промисловість

** Оброблення деревини та виробництво виробів із деревини, крім меблів; целюлозно-паперове виробництво, видавнича діяльність; виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення; хімічна та нафтохімічна промисловість; виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів.

¹ До груп «сировинна продукція» відносяться обсяги реалізованої продукції в добувній промисловості, обробленні деревини та виробництві виробів із деревини (крім меблів), виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення, целюлозно-паперового виробництва, поліграфічної діяльності, трамбування загисаних носіїв інформації, майже всіх видів діяльності металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, хімічної і нафтохімічної промисловості, а також обсяги окремих сировинних видів діяльності харчової і легкої промисловості та машинобудування. Інвестиційна продукція формується на підставі даних по машинобудуванню (за виключенням сировинних видів діяльності), деяких видах діяльності з оброблення металу, як то виробництво будівельних металевих конструкцій і виробів, металевих резервуарів, радіаторів і котлів центрального опалення, парових котлів, шестуремонтів. Товари широкого використання — це майже всі види діяльності харчової та легкої промисловості, видавнича діяльність, виробництво фармацевтичних препаратів і матеріалів, парфумерних, косметичних і миючих засобів. Товари тривалого використання — це види діяльності з виробництва побутових приладів, апаратури для приймання, запису та відтворення звуку і зображення, фотографічного устаткування, годинників, спортивного-прогулянкових суден, мотоциклів і велосипедів, меблів, ювелірних виробів, музичних інструментів тощо.

інвестицій буде сприяти відтворенню застарілих технологій і консервувати економічну відсталість.

Сировинна спрямованість економіки України загострює екологічні проблеми, що потребує пошуку нових підходів до управління економікою та екологією на основі забезпечення їх збалансованості й сумісності розвитку, забезпечення разом з економічною — водної, енергетичної, продовольчої безпеки держави в рамках міжнародної парадигми сталого розвитку. Тому теоретичною основою для формування системи показників конкурентоспроможності регіону обрано ідею сталого розвитку. Довгострокові цілі та завдання сталого розвитку представляються таким чином: економічний розвиток на основі якісного удосконалення технологій; якісне удосконалення демографічного потенціалу; збереження природно-ресурсного та екологічного потенціалу. Систему взаємодії основних компонентів конкурентоспроможності регіону представлено на рис. 2.

Оцінка конкурентоспроможності регіональної системи з точки зору сталого розвитку обумовлює необхідність розрахунку кількісних оцінок, які відображають виробничі, інвестиційні, інноваційні, соціальні та екологічні можливості регіону. Систему показників, що їх характеризують, у загальному виді представлено в табл. 2.

Вибір показників обмежується можливостями статистичної інформації. З цієї причини, наприклад, не включено показники, що характеризують структуру інвестицій за видами промислової діяльності, їх зв'язок з оновленням основних фондів, витрати місцевих бюджетів на охорону навколишнього середовища.

Вибір показника зарплатомісткості ВДВ, як показника ефективності економіки, обумовлено результатами дослідження автора регіональної ефективності за показниками інтенсифікації використання ресурсів, які беруть участь у формуванні ВДВ регіону. Аналіз ефективності регіональної економіки за показниками фондомісткості, зарплатомісткості, та

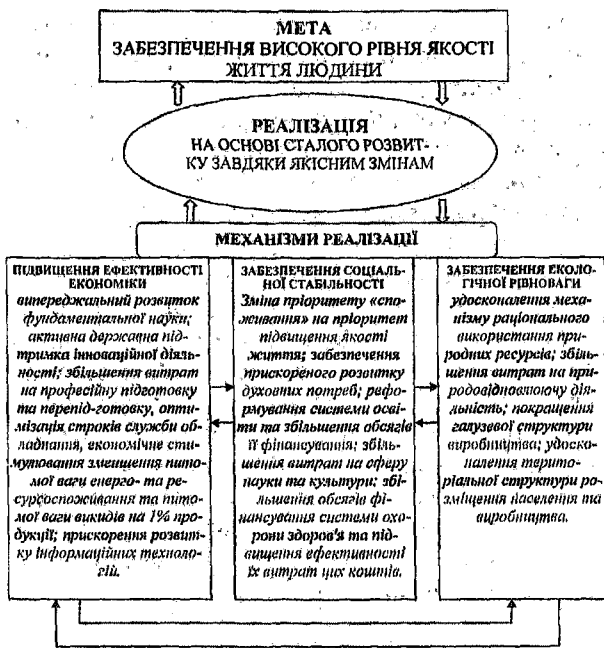

Рис. 2. Система взаємодії основних компонентів конкурентоспроможності регіону

Таблиця 2. Система показників оцінки конкурентоспроможності регіону

Показники ефективності економіки	Показники соціальної стабільності	Показники екологічної рівноваги
ВДВ на душу населення; зарплатомісткість ВДВ; енергоємність ВДВ; обсяг інвестицій в основний капітал на душу населення; знос основних фондів; питома вага персоналу, зайнятого дослідженнями та розробками в загальній чисельності населення; внутрішні витрати на дослідження та розробки на грн ВДВ; коефіцієнт покриття експортом імпорту; прямі іноземні інвестиції на душу населення; питома вага сировинної продукції в загальному обсязі промислового випуску.	Питома вага населення з доходами, нижче прожиткового мінімуму; рівень безробіття; рівень смертельного травматизму, пов'язаного з виробництвом; забезпеченість житлом.	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення на душу населення; утворення та знешкодження відходів I–III класів небезпеки.

ред областей України вклад у національну ВДВ (12,4 % та 9,5 % відповідно). У структурі експорту цих регіонів значно переважає сировинна продукція, а саме чорні метали (у 2008 р. 63,29 % загального обсягу експорту Донецької області та 58,18 % загального обсягу експорту Дніпропетровської області): Дуже мало експортується кінцевої продукції машинобудування. У Дніпропетровській області частка такої інноваційної продукції, як аеронавігаційні або космічні апарати знизилася продовж 2006–2008 рр. з 1,68 % до 0,86 %. Практично не експортується продукція харчової промисловості та будівельних матеріалів. Основу товарної продукції імпорту обох

трудомісткості ВДВ дозволяє зробити висновок про те, що у 2008 р. ефективною економіка була лише в Донецькій, Дніпропетровській і Полтавській областях, де інтегральний показник формування ВДВ регіону є вищим за середньо національний. При цьому рівень зарплатомісткості ВДВ у цих регіонах нижчий ніж загалом по Україні. Така ж тенденція відбувається й у витратній структурі промислового виробництва, де частка витрат на оплату праці є низькою, а в обробній промисловості ще і має динаміку зниження. Це є свідченням того, що нарощування конкурентоспроможності виробництва відбувається за рахунок низького рівня оплати праці.

Необхідність використання показників, що відображають структуру експорту до системи оцінки конкурентоспроможності, обумовлена тим, що не дивлячись на зростання експортних потоків у багатьох регіонах їх обсяги забезпечуються за рахунок продукції низької переробки або природних ресурсів, що не відновлюються, а таке не може свідчити про сталий розвиток. Так, Донецька та Дніпропетровська області вносять найбільший се-

областей складають енергетичні матеріали, нафта та продукти її перегонки (у 2008 р. 23,14 % загального обсягу імпорту Донецької області та 20,42 % загального обсягу імпорту Дніпропетровської області), чорні метали (13,50 % та 11,92 % відповідно), котли, машини, апарати і механічні пристрої (13,84 % та 11,73 % відповідно). Для Дніпропетровської області характерним є велика частка імпорту руди, шлаків та золи, яка значно збільшується останніми роками (16,46 %) [12, с. 443–446, 481–485].

Сировинна спеціалізація регіону впливає на показники соціальної стабільності. Безумовно, промислова розвинутість регіонів забезпечує низький,

у порівнянні зі слабо розвинутими регіонами, рівень безробіття, у той час підвищує рівень смертності та травматизму, пов'язаного з виробництвом.

Дослідження рівня конкурентоспроможності з позицій сталого розвитку обов'язково передбачає оцінку екологічного стану території. Вітчизняна статистика не надає для цього достатньо можливостей. Так, у світі широко використовуються показники природоємності, що відображають витрати природних ресурсів та обсяги забруднень на одиницю кінцевого результату. Потребує оцінки величина збитку, що наноситься економіці майбутніх періодів у результаті забруднення навколишнього середовища. Статистичним відділом Секретаріату ООН запропоновано систему еколого-економічного обліку (System for Integrated Environmental and Economic Accounting), яка спрямована на облік екологічного фактору в національних статистиках [13]. «Зелені» рахунки базуються на коректуванні традиційних економічних показників за рахунок двох величин: вартісної оцінки виснаження природних ресурсів і еколого-економічного збитку від забруднення. В основі екологічної трансформації національних рахунків перебуває показник екологічно адаптованого чистого внутрішнього продукту (ЕДР). (Environmentally adjusted net domestic product). Цей показник є результатом корекції чистого внутрішнього продукту. З величини чистого внутрішнього продукту віднімається частісна оцінка виснаження природних ресурсів (вирубка лісу, видобуток нафти, мінеральної сировини) і частісна оцінка екологічного збитку в результаті забруднення повітря й води, розміщення відходів, виснаження ґрунту, використання підземних вод.

Проведені на основі цієї методики розрахунки по окремих країнах показали значну розбіжність традиційних економічних показників і екологічно скоректованих. За попередніми оцінками в середньому величина екологічно адаптованого чистого внутрішнього продукту (ЕДР) становить біля 60–70 % від ВВП. Тим самим для багатьох країн світу актуальною є ситуація, коли при формальному економічному розвитку відбувається екологічна деградація, і екологічна корекція може привести до значного скорочення традиційних економічних показників — аж до негативних величин їх природу.

Подібно коректування показників розвитку є актуальним і для регіонів України. В якості показника для коректування може бути валовий регіональний продукт. Використання екологічно скоректованого показника ВРП у системі оцінки рівня конкурентоспроможності території надасть можливість отримати найбільш достовірні результати. Однак дослідження теорії та практики економічного збитку в Україні має значні недоробки. Немає сучасної методики розрахунку економічного збитку,

екологічні нормативи не відповідають європейським стандартам. Економічний збиток від забруднення навколишнього середовища за регіонами України був розрахований О. Ф. Балацьким у 1992 р. Загальний збиток по Україні на той час оцінено у 583 млрд крб. Найбільшу питому вагу займали Донецька (25 %), Дніпропетровська (21 %) області, найменшу — Чернівецька (0,002 %) [14]. Нині різні аспекти оцінки еколого-економічного збитку, що завдано внаслідок забруднення навколишнього середовища, висвітлено у працях [15; 16; 17], які стосуються оцінки збитків водним об'єктам Донецької області, життю та здоров'ю населення, нанесеного забрудненням атмосферного повітря.

Поряд із регіональною специфікою варто враховувати й фактор часу, з яким може бути пов'язано значну зміну умов і обставин розвитку регіону. У зв'язку із цим слід зазначити, що перелік індикаторів сталого розвитку не може бути застиглою системою і повинен коректуватися при зміні тенденцій і проблем.

Визначення конкурентоспроможності регіону зазвичай проводять на основі багатомірних непараметричних методів, які використовують відносні оцінки. Як правило це метод відносних різниць або метод «Паттерн». Обидва методи засновані на співставленні регіонів між собою, тобто найбільш конкурентоспроможним буде визнано регіон, конкурентні переваги якого є найбільш розвинутими відносно конкурентних переваг, що розвиваються менш інтенсивно. За оцінками рівня конкурентоспроможності регіонів України співробітниками Інституту економіки промисловості НАН України, найкращі результати виявляються в Донецькій та Дніпропетровській областях. Та тут постає питання: за рахунок чого досягнуто конкурентоспроможність регіону, що є її основою? Для управління факторами конкурентоспроможності регіону необхідною є побудова моделі оцінки впливу цих факторів на конкурентоспроможність. При цьому фактори повинні розподілятися на небажані фактори підвищення показника конкурентоспроможності та фактори, які обумовлюють підвищення конкурентоспроможності на умовах сталого розвитку. Такі показники можуть бути різними в кожному регіоні. Наприклад, для Донецької області до небажаних факторів підвищення конкурентоспроможності можна віднести збільшення обсягів інвестицій у сировинні галузі, збільшення експорту товарів низького переділу. Для кожного з цих факторів має бути визначена тіснота зв'язку його динаміки з динамікою інтегрального показника конкурентоспроможності. Така методика може використовуватися при формуванні науково-обґрунтованих стратегій і програм соціально-економічного розвитку

територій, орієнтованих на підвищення конкурентоспроможності в умовах сталого розвитку.

Висновки. Економічний розвиток України значною мірою залежить від мінеральних ресурсів і гаузей, що на них безпосередньо базуються. Найбільшу питому вагу сировинної продукції в загальному обсязі виробництва та експорту мають Донецька та Дніпропетровська області, які є найбільш розвинутими відносно інших регіонів України і роблять найбільший вклад у виробництво національної ВДВ. Сировинна спрямованість економіки загострює соціальні та екологічні проблеми. Тому в якості теоретичної основи для формування системи показників конкурентоспроможності регіону запропоновано ідею сталого розвитку. Доцільним є розподіл факторів регіональної конкурентоспроможності на небажані фактори підвищення показника конкурентоспроможності та фактори, які обумовлюють підвищення конкурентоспроможності на умовах сталого розвитку, а також оцінка впливу кожного з них на цей показник.

Література

1. Клоцвог Ф. Н. Макроэкономическая оценка ресурсного потенциала российских регионов / Ф. Н. Клоцвог, И. А. Крушеникова // Проблемы прогнозирования. — 1998. — № 2. — С. 116–126.
2. Казанцев С. В. Оценка внутренней конкурентоспособности региона / С. В. Казанцев // ЭКО. — 2008. — № 5. — С. 63–80.
3. Ускова Т. В. Проблемы оценки конкурентоспособности регионов / Т. В. Ускова, А. С. Барабанов // Вопросы статистики. — 2009. — № 1. — С. 49–60.
4. Василенко В. Н. Оценка конкурентных позиций регионов / В. Н. Василенко, О. Ю. Агафоненко // Экономика та право. — 2007. — № 3. — С. 15–21.
5. Татаркин А. Слагаемые конкурентного поведения региона / А. Татаркин // Проблемы теории и практики управления. — 2004. — № 4. — С. 40–46.
6. Ларина Н. И. Кластеризация как путь повышения международной конкурентоспособности страны и регионов / Н. И. Ларина, А. И. Макаев // ЭКО. — 2006. — № 10. — С. 4–26.
7. Статистичний бюлетень «Про основні показники роботи промисловості України за січень-грудень 2010 року» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Міщенко В. «Голландська хвороба» на українському ґрунті (до економічної оцінки мінерально-сировинної бази) / В. Міщенко // Економіст. — 2010. — № 12. — С. 8–10.
9. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [ред. О. Г. Осауленко]. — К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. — 568 с.
10. Белоусов А. Р. Развитие российской экономики в среднесрочной перспективе: анализ угроз / А. Р. Белоусов // Проблемы прогнозирования. — 2004. — № 1. — С. 3–25.
11. Пчелинцев О. О. Региональные условия экономического роста / О. С. Пчелинцев // Проблемы прогнозирования. — 2004. — № 3. — С. 53–70.
12. Статистичний збірник «Регіони України». Ч. II / [ред. О. Г. Осауленко] ; Державний комітет статистики України. — Київ, 2008. — 759 с.
13. Система еколого-економічного учета [Електронний ресурс] // Геолого-географическое обозрение. — Режим доступа : <http://www.geoglobus.ru/ecology/practice3/nature10.php>.
14. Балацкий О. Ф. Теория и практика оценки экономического ущерба в Украине / О. Ф. Балацкий // Вісник Сумського державного університету. — 1994. — № 1. — С. 138–145. — Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/2377>.
15. Александров І. Оцінка еколого-економічного збитку водним об'єктам Донецької області / І. О. Александров, О. В. Половян, М. Ю. Тарасова // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. — К. : Київський університет, 2009. — Вип. 19. — С. 229–240.
16. Гаркушенко О. М. Оцінка економічного збитку життю та здоров'ю населення Донецької області, нанесеного забрудненням атмосферного повітря / О. М. Гаркушенко // Стратегія та механізми регулювання промислового розвитку : зб. науч. тр. — Донецьк : ІЭП НАН України, 2010. — С. 252–265.
17. Врублевська О. Вимірювання економічної вартості ресурсів довкілля / О. Врублевська // Регіональна економіка. — № 4. — 2004. — С. 140–149.

Надійшла до редакції 17.03.2011 р.